

Соціально-правові передумови виникнення та поширення фіктивного підприємництва в Україні

Марчук Макар Петрович – науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

У статті розкривається коло питань, що стосуються соціальних і правових передумов виникнення та поширення фіктивного підприємництва в Україні, а також його впливу на економічний розвиток нашої держави.

Ключові слова: підприємницька діяльність, фіктивне підприємництво, протиправна господарська діяльність, суб'єкти господарювання з ознаками фіктивності, передумови виникнення фіктивного підприємництва, наслідки фіктивного підприємництва.

Постановка проблеми. Розвиток підприємницької діяльності та законодавчої бази, спрямованої на її регулювання в Україні, поряд із позитивними здобутками супроводжується також певними негативними явищами, серед яких особливе занепокоєння викликає збільшення кількості правопорушень у сфері господарської діяльності [1].

Останнім часом усе більшу увагу привертають ті злочини економічного спрямування, в яких беруть участь суб'єкти господарювання з ознаками фіктивності, оскільки становище, що склалось у даній сфері, рівень підготовки та вчинення таких правопорушень, а також масштаби спричинених матеріальних збитків державним інтересам загрожують економічній безпеці України [2, с. 29]. Саме вони не лише гальмують позитивні тенденції розвитку легального підприємницького середовища, а й сприяють розвитку тінізації економічних відносин [1].

Незважаючи на комплекс заходів, які проводяться правоохоронними та контролюючими органами з метою запобігання державній реєстрації суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності

та протидії поширенню фіктивного підприємництва, іншим злочинам, пов'язаним з використанням можливостей фіктивних підприємств, офіційна статистика в цьому напрямі залишається вкрай негативною [2, с. 29]. Зокрема, підрозділами ДСБЕЗ за 12 місяців 2013 року зареєстровано 183 правопорушення за статтею 205 Кримінального кодексу України (Фіктивне підприємництво) [3], працівниками підрозділів БОЗ за цей же період було зареєстровано 25 правопорушень [4]. За 2 місяці 2014 року підрозділами ДСБЕЗ вже зареєстровано 7 кримінальних правопорушень за статтею 205 Кримінального кодексу України (13 особам повідомлено про підозру в учиненні такого кримінального правопорушення) [5], у свою чергу, працівниками підрозділів БОЗ виявлено 12 таких кримінальних правопорушень [6].

Статистичні дані Міністерства доходів і зборів України також свідчать про значний рівень поширення суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності у фінансово-господарському обороті України. Лише за четвертий квартал 2013 року цим органом припинено діяльність 7 “конвертаційних центрів” і встановлено 23 суб'єкти господарювання з ознаками фіктивності [7].

Вищевикладене свідчить про невпинне зростання кількості правопорушень, пов'язаних з використанням фіктивних підприємств, зростання загрози економіці України, унаслідок чого актуальним є вивчення причин та умов поширення таких злочинів.

Стан дослідження. Дослідженню проблем боротьби з фіктивним підприємництвом, ухиленням від оподаткування, попередження господарських правопорушень та тінізації економіки України загалом присвятили свої роботи Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. І. Васи́лінчук, А. Ф. Волобуєв, Г. Л. Знаменський, О. Р. Кібенко, Д. Х. Липницький, В. К. Мамутов, І. Г. Побірченко, Б. Г. Розовський, В. В. Хахулін, О. В. Шаповалов, В. С. Щербина та ін.

В Україні були захищені кілька кандидатських дисертацій, в яких висвітлювались окремі аспекти зазначеної проблеми, зокрема: Ю. В. Опалінським (1998 р.), Н. М. Дятленко (2002 р.), В. В. Білоусом (2004 р.), О. О. Квасницькою (2006 р.), О. М. Зубатенко (2007 р.), Л. М. Дудником (2008 р.), В. М. Важинським (2009 р.), Д. С. Щегловим (2010 р.), В. Г. Петросяном (2012 р.) та ін.

У кожного науковця є власне бачення різних аспектів існування та використання у фінансово-господарському обороті України суб'єктів

господарювання з ознаками фіктивності. Проте, поглибленому вивченню факторів, що призвели до виникнення та поширення фіктивного підприємництва, а також аналізу наслідків, які вони спричинили для української держави, не було приділено належної уваги.

Метою статті є висвітлення соціально-правових передумов, що сприяли поширенню фіктивного підприємництва в Україні й світі, а також наслідків (економічних, політичних та ін.), які виникли внаслідок впливу цього явища на розвиток нашої держави, що може стати основою для профілактики таких правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз існуючої фінансової ситуації в нашій державі показує, що злочини з використанням фіктивних підприємств учиняються в різних сферах економіки, зокрема в бюджетній, фінансово-кредитній, банківській, зовнішньоекономічній діяльності, у сферах приватизації, торгівлі, послуг, виробництва приватного бізнесу. Вони також набули розповсюдження в паливно-енергетичному комплексі, вугільній, металургійній, коксохімічній промисловості, агропромисловому комплексі та в інших галузях народного господарства [8, с. 108]. Фактично, фіктивне підприємництво стало невід'ємною складовою правопорушень, пов'язаних із незаконною конвертацією (реконвертацією) коштів, легалізацією грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, та ухиленням від сплати податків тощо [9, с. 11].

Особливу увагу фіктивне підприємництво привертає через матеріальну шкоду, яка спричиняється за результатами ненадходження податків та інших обов'язкових платежів до бюджету, розкрадання грошових коштів із бюджету внаслідок незаконного відшкодування податку на додану вартість, використання не за призначенням державних коштів у сфері закупівель товарів і робіт за кошти державного бюджету. В зв'язку з цим, наявний борг держави суб'єктам господарювання, фактично, є віртуально створеним у результаті використання можливостей фіктивних підприємств у механізмі незаконного відшкодування податку на додану вартість. Зазначене стосується також поширення фактів легалізації коштів злочинного походження, незаконного виведення за межі України грошових коштів і повернення їх в Україну як інвестицій, що створює нерівні умови підприємницької діяльності для різних суб'єктів господарювання та впливає на міжнародний імідж України, як країни, яка не здійснює протидію фактам легалізації коштів, які отримані за результатами злочинної діяльності [2, с. 28].

Шляхом фіктивного підприємництва суб'єктам господарювання та окремим громадянам завдаються великі збитки, а нематеріальна шкода позначається на економічних відносинах, іміджі підприємницької діяльності в цілому, основах ринкових і суспільних відносин. Фіктивне підприємництво викликає у законослухняних громадян і організацій, а також державних підприємств побоювання щодо вступу в правовідноси-

ни з будь-якими комерційними структурами, тим самим порушує стабільність господарського обігу, дискредитує підприємницьку діяльність [8, с. 109].

Білоус В. В., вивчаючи сутність фіктивного підприємництва та фіктивного підприємства, зокрема, зазначає, що фіктивне підприємництво постає початковим етапом, а фіктивне підприємство – універсальним знаряддям для вчинення широкого кола злочинів [10, с. 5].

На думку М. Гольдарба, підприємства, які задіяні в цьому процесі, є основним інструментом, передумовою вчинення корисливих злочинів, що мають підвищений ступінь небезпеки для фінансово-економічної системи держави [11, с. 79–86].

Фіктивні підприємства (суб'єкти господарської діяльності з ознаками фіктивності), у сучасному їх розумінні, у господарському обороті України та діяльності правоохоронних і контролюючих органів стали поширеними у 90-х роках минулого століття. Такі суб'єкти з'явилися у зв'язку із поширенням підприємницької діяльності. Протягом останнього десятиліття вони адаптувалися до реалій сьогодення і вже зараз їх поширення та матеріальна шкода, яка спричиняється їх діями – становлять загрозу економічній безпеці держави [2, с. 19].

Умовами, що сприяли поширенню суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності на території України, стали: відсутність належного контролю з боку правоохоронних і контролюючих органів, налагоджена співпраця з банківськими структурами, непродумана податкова політика держави, й що найбільш, на думку експертів, стимулювало зростання їх кількості – високий рівень корупції державних службовців, які задіяні в здійсненні державної реєстрації, проведенні контрольно-перевірочної роботи суб'єктів господарювання.

Певною мірою на поширення реєстрації фіктивних підприємств вплинуло значне зuboжіння окремих верств населення (пенсіонери, студенти, малозабезпечені, інваліди, тяжко хворі тощо), які, за окрему незначну плату, стали потенційними учасниками незаконної діяльності з участі як засновники у державній реєстрації суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності. Так, у практиці податкових органів відомий випадок, коли за пляшку горілки особа без визначеного місця проживання дала згоду бути засновником фіктивного підприємства [12, с. 3]. Це підтверджується і матеріалами судової практики, які показують, що у більшості випадків фіктивні підприємства реєструються на “підставних осіб”, які, переслідуючи корисливу мету, за грошову винагороду надають згоду зареєструвати на своє ім'я підприємство, яке утворюється для прикриття незаконної діяльності [13, с. 253].

Введення нових процедур державної реєстрації суб'єктів господарювання створило умови для ефективного ведення бізнесу, оскільки: значно скорочено у часі процедуру державної реєстрації суб'єктів господарювання; змен-

шено перелік документів, необхідних для проведення державної реєстрації суб'єктів господарювання; удосконалено процедуру реєстрації за принципом "єдиного вікна"; існує можливість направлення документів поштою для державної реєстрації; автоматичної реєстрації нових суб'єктів господарювання в інших державних органах і фондах; створено Єдиний державний реєстр юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців та є можливість доступу до його бази суб'єктам господарювання тощо [2, с. 46].

Поряд зі змінами чинного законодавства та створенням сприятливих умов для розвитку бізнесу, можливості легко й безперешкодно реєструвати суб'єктів господарювання, в тому числі з використанням мережі Інтернет, усунення перешкод з боку державних органів, мінімізації корупційних проявів у процедурі державної реєстрації суб'єктів господарювання, існує нагальна проблема щодо контролю правоохоронних органів за ходом здійснення державної реєстрації суб'єктів господарювання, оскільки дуже часто існуюча спрощена процедура реєстрації підприємств використовується з метою вчинення та приховування злочинів. Поширення діяльності фіктивних суб'єктів господарювання у фінансово-господарському обороті Україні вимагає адекватних заходів щодо протидії фіктивному підприємництву та, зокрема, діяльності з незаконної державної реєстрації фіктивних суб'єктів господарювання. Тому, варто погодитися з думкою Опалінського Ю. стосовно того, що на етапі державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності важливим є здійснення всього комплексу заходів, спрямованих на попередження правопорушень у сфері господарювання [14, с. 50].

Експерти в даному напрямі вважають, що невизначений нормативно-правовими актами механізм оцінки майнових внесків засновників суб'єктів господарювання також дозволяє безперешкодно і цілком легально обходити встановлені вимоги щодо реального наповнення статутних фондів таких суб'єктів. Практика свідчить, що у багатьох випадках як внески до статутних фондів за документами фігурує неліквідне (іноді – неіснуюче) майно, вартість якого інколи збільшується у декілька разів. Тому існує нагальна проблема внесення до існуючого державного реєстру суб'єктів господарювання відомостей щодо здійснених засновниками майнових внесків до статутного фонду суб'єктів господарювання [15, с. 212].

Основними заходами протидії діяльності фіктивних суб'єктів господарювання для контролюючих і правоохоронних органів визначаються звернення за відповідних судових інстанцій з позовами від імені органів державної податкової служби про скасування державної реєстрації відповідних фіктивних суб'єктів господарювання та установчих документів [16].

Що стосується банківських установ, то їхня зацікавленість у відкритті розрахункових рахунків фіктивних фірм обумовлена тим, що проведення операцій з вилучення грошей із рахун-

ків клієнтів здійснюється легально. Внаслідок цього банки можуть отримати значну винагороду, розмір якої прямо пропорційний обсягу операцій за їхніми рахунками.

На поширення злочинів, пов'язаних з несплатою податків, поширення суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності, певною мірою, вплинуло ставлення громадян України до проблем у даній сфері. Опитування, проведене Інститутом проблем управління імені Горшеніна, свідчить про те, що кожен п'ятий українець вважає, що податки можна не платити. При цьому виявляється парадоксальне ставлення громадян до податків: з одного боку, більшість українців вважають обов'язковою сплату всіх видів податків, але, водночас, терпимо ставляться до ухилення від їх сплати. Дані опитування свідчать, що лише третина громадян України (30,8 %) засуджує людей, що ухиляються від сплати податків. Майже стільки ж респондентів (28,1 %) ставляться до цих людей байдуже, а чверть опитаних (25,7 %) заявили, що розуміють їх. Дві третини опитаних (66,9 %) вважають ухилення від податків виправданим, якщо держава не виконує зобов'язань перед своїми громадянами.

На думку більшості українців (приблизно 61,7 %), у нашій країні бажання не платити податки пов'язане з тим, що податкові ставки дуже високі, а, отже, – підприємці не зможуть працювати, якщо не приховуватимуть доходи. Близько половини громадян України (50,7 %) вважають, що багато хто не платить податки тому, що знають, що ці гроші не будуть використані за призначенням – на благо платників податків [17].

Не можна ігнорувати і той факт, що на збільшення в Україні кількості суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності вплинула практика існування таких фіктивних підприємств в інших країнах, які мають тісні зв'язки з вітчизняним бізнесом [18, с. 12], а також багаторічна практика існування офшорних юрисдикцій (англ. "offshore" – "поза берегом"), офшорних підприємств, які, фактично, мають аналогічне призначення – приховати реальних власників капіталів, справжній фінансовий стан бізнесу, зміст фінансово-господарських операцій, використати територію з низькою чи нульовою податковою ставкою на отримані доходи, високий рівень банківської та комерційної секретності й неможливості отримання даних стосовно власників банківських рахунків, прості вимоги до ліцензування діяльності та отримання відповідних дозволів у країнах перебування тощо [2, с. 20–21].

Досить часто фіктивні підприємства використовуються для незаконного відшкодування з бюджету ПДВ (широкого розповсюдження такі дії набули з 1997 року). Це пов'язано зі змістом законодавства, що дозволяє суб'єктам підприємства експортувати продукцію за нульовою ставкою з наступним відшкодуванням з бюджету ПДВ, що сплачується постачальнику продукції на території України.

Особливість механізму відшкодування проявляється в тому, що сплачений ПДВ у ціні товару (робіт, послуг) постачальнику повинен надійти до бюджету, оскільки зазначена сума є податковим зобов'язанням для постачальника. Ця сума ПДВ не обов'язково перераховується до бюджету в разі "покриття" її сумою податкового кредиту.

Змістом злочинних дій можуть бути: фіктивний експорт; використання давальницької сировини; експорт продукції, з наступним контрабандним поверненням її на митну територію України; оформлення раніше експортованого товару як повернутого на територію України за рекламациями; вивезення за межі митного кордону України порожньої тари (води замість спирту); завищення даних у первинних документах (у вантажній митній декларації, накладній, сертифікаті відповідності тощо).

Для одержання можливості відшкодування ПДВ необхідне надходження валюти від імпортера на поточний рахунок підприємства-експортера. З цією метою підприємство-експортер перераховує грошові кошти на адресу "буферної" або фіктивної фірми нібито за поставлену продукцію, що буде згодом експортована [19, с. 179–182].

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що умовами, які сприяють поширенню фіктивного підприємництва в Україні, є:

1) відсутність чітких законодавчих процедур здійснення державної реєстрації, які б унеможливили надання неправдивих відомостей про засновників;

2) високий рівень корумпованості державного апарату, співробітників контролюючих і правоохоронних органів, які сприяють поширенню фактів незаконної реєстрації суб'єктів господарювання та покривають їхню протиправну діяльність;

3) можливість здійснення державної реєстрації суб'єктів господарювання за дорученням;

4) відсутність чіткого контролю з боку правоохоронних органів, зокрема оперативних підрозділів за процедурою державної реєстрації та діяльністю підприємств з ознаками фіктивності;

5) відсутність дієвої відповідальності (адміністративної, кримінальної) осіб, які беруть участь у державній реєстрації за відповідну плату;

6) відсутність у чинному законодавстві заборони бути засновниками суб'єктів господарювання особам, які брали участь у державній реєстрації суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності, фіктивному банкрутстві підприємств тощо;

7) наявність громадян, які не мають постійної роботи, постійного заробітку, потребують витрат на лікування тощо, які є потенційними кандидатурами для заснування фіктивних підприємств;

8) відсутність контролю з боку податкових органів за ходом державної реєстрації з використанням "єдиного вікна" та отримання інформації податковими органами про вже зареєстрованого суб'єкта господарювання;

9) можливість придбання готового суб'єкта господарювання після здійснення процедури державної реєстрації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз статистичних даних щодо кількості виявлених фіктивних підприємств, розгляд тенденцій зростання правопорушень передбачених статтею 205 Кримінального кодексу України, та вивчення їх впливу на економіку України дали змогу виявити основні соціально-правові причини та умови поширення фіктивного підприємництва в Україні. Дослідження показало недосконалість існуючої системи боротьби з фіктивним підприємництвом і недоліки нормативно-правового регулювання зазначеної сфери відносин. Вжиття заходів щодо виправлення виявлених недоліків може значно зменшити рівень фіктивного підприємництва в нашій державі. Також, актуальними будуть подальші дослідження в цій сфері, особливо стосовно заходів, спрямованих на боротьбу з фіктивним підприємництвом.

Список використаних джерел

1. Недодаєва Н. Л. Протидія створенню фіктивних підприємств як напрям економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / Н. Л. Недодаєва // Вісник Східноукраїнського нац. ун-ту ім. Володимира Даля. – 2011. – № 11 – Режим доступу :

<http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/504/36/Nedodaeva.pdf>.

2. Петросян В. Г. Криміналістичне та оперативнорозшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Петросян Ваграм Григорович. – Ірпінь., 2012. – 221 с.

3. Звіт про окремі види кримінальних правопорушень, виявлені підрозділами ДСБЕЗ за 12 місяців 2013 року, форма звітності затверджена Наказом МВС України від 27 груд. 2012 р. № 1204 / Відомчий документ.

4. Звіт про результати роботи підрозділів органів внутрішніх справ за 12 місяців 2013 року, форма звітності затверджена Наказом МВС України від 27 груд. 2012 р. № 1205 / Відомчий документ.

5. Звіт про окремі види правопорушень, виявлені підрозділами ДСБЕЗ за 2 місяці 2014 року, форма звітності затверджена Наказом МВС України від 27 груд. 2012 р. № 1204 / Відомчий документ.

6. Звіт про результати роботи підрозділів органів внутрішніх справ за 2 місяці 2014 року, форма звітності затверджена Наказом МВС України від 27 груд. 2012 р. № 1205 / Відомчий документ.

7. Звіт про виконання Плану роботи Міністерства доходів і зборів України на IV квартал 2013 року [Електронний ресурс] / Міністерство доходів і зборів України. – Режим доступу :

<http://minrd.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/128050.html>.

8. Заруба П. І. До питання криміналізації фіктивного підприємництва / П. І. Заруба // Право та управління. – 2011. – № 4. – С. 106–111.

9. Щеглов Д. С. Господарсько-правові засоби попередження фіктивного господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Щеглов Дмитро Сергійович. – Донецьк, 2010. – 145 с.

10. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.

12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / В. В. Білоус. – Х., 2004. – 20 с.

11. Гольдарб М. Проблемні практичні питання, що виникають при виявленні, розкритті злочинів та розслідуванні кримінальних справ стосовно організаторів схем ухилення від сплати податків, пов'язаних зі створенням та використанням фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності / М. Гольдарб // Вісник прокуратури. – 2009. – № 7 (97). – С. 79–86.

12. Кардаш Н. Как на подводной лодке / Н. Кардаш // Налоговая полиция. – 2002. – № 12. – С. 3.

13. Давиденко В. Л. Питання відповідальності осіб, які вчинили злочин, передбачений статтею 205 Кримінального кодексу України “Фіктивне підприємство” / В. Л. Давиденко, М. М. Дудін // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3 – С. 251–253.

14. Опалінський Ю. В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємство : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / Ю. В. Опалінський. – К., 1998. – 17 с.

15. Мамутов В. К. Хозяйственно-правовые проблемы детенизации и декриминализации экономики / В. К. Мамутов // Детенизация экономики: опыт экономико-правового и экономико-математического исследования : сб. науч. тр. – Донецк, 2000. – 251 с.

16. Щодо роз'яснення поняття “фіктивна фірма” : Лист ДПА України від 14 січ. 2005 р. № 365/6/26-5215 [Електронний ресурс] // МЕГА-НаУ : професійна юридична система. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1008.6674.0>.

17. Кожен п'ятий українець вважає, що податки можна не платити (опитування) [Електронний ре-

сурс] / Дані інституту Горшеніна // УНІАН : Інформаційне агентство. – 2010. – Режим доступу :

<http://www.unian.net/ukr/news/news-383260.html>.

18. Дехтярьов С. В. Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / С. В. Дехтярьов // К., 2011. – 19 с.

19. Лисенко В. В. Проблеми та перспективи удосконалення протидії діяльності суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності : монографія / [В. В. Лисенко, В. М. Попович, І. Є. Криницький та ін.] – К. : Алерта, 2012. – 298 с.

В статье раскрывается круг вопросов, касающихся социальных и правовых предпосылок возникновения и распространения фиктивного предпринимательства в Украине, а также его влияния на экономическое развитие нашего государства.

The article deals with a range of issues, relating to social and legal preconditions for the emergence and spread of a fictitious business in Ukraine, and its impact on the economic development of our country.

Стаття надійшла до редакції журналу 29 квітня 2014 року.